

Ukraine) as components of the modern youth's mass geopolitical consciousness are described. The content and structure of social representations for these parts of the country, which are widespread among the inhabitants of the nine regions in Ukraine («Northen East», Kyiv, «Right-bank Center», «South», the Crimea, «East without Donbass», Donbass, Galicia, «West without Galicia») are analyzed as well as the peculiarities of the representations at the national level are defined. It turned out that the belief in the existence of these two politically different parts of our country is a component of the modern youth's mass geopolitical consciousness, which is differently spread in different regions of Ukraine with the different political cultures. It was found that the existing associations on the East and West of the state often have culturally political character and their geopolitical images have some similarities (e.g., both regions are often endued with the analogical or similar political characteristics – corruption, inefficiency and injustice of power, etc.). The regional specificity of the representations for these parts of the country is manifested mainly in the priority of these or those images (or their components). The West of Ukraine (which is often associated with national culture) is perceived and evaluated better than the East (often associated with Russia). The content and nature of the images of these two regions are concerned with the effect of some psychological mechanisms such as stereotyping, idealizing, mythologizing, out-group favoritism and discrimination, internal-group favoritism and others.

Key words: geopolitical consciousness, geopolitical image, social representations, associations, Western Ukraine, Eastern Ukraine.

Отримано: 11.09.2013 р.

УДК 316.613.434-053.6

О.Б.Єгорова

Особливості прояву ворожості у хлопців і дівчат підліткового віку

О.Б.Єгорова. Особливості прояву ворожості у хлопців і дівчат підліткового віку. У статті розглядаються основні підходи і визначення ворожості, що існують в сучасній науці. Проводиться аналіз концепцій і напрямів медико-психологічних досліджень, що займаються вивченням даного феномена.

Встановлено, що найбільша частина інформації в літературних джерелах присвячена аналізу прояву ворожості в різних ситуаціях. Ви-

вченню особливостей прояву ворожості і її психологічних складових в учбовому процесі присвячено надзвичайно мало досліджень.

Проведено дослідження особливостей прояву ворожості у хлопчиків і дівчаток підліткового віку. Зроблено висновки про необхідність враховування показників ворожості в роботі з підлітками. Представлено перспективні шляхи подальшого дослідження.

Ключові слова: ворожість, гнів, агресія, медико-психологічні теорії, особистість, підліток, хлопці та дівчата.

О.Б.Егорова. Особенности проявления враждебности у ребят подросткового возраста. В статье рассматриваются основные подходы и определения враждебности, существующие в современной науке. Проводится анализ концепций и направлений медико-психологических исследований, занимающихся изучением данного феномена.

Установлено, что наибольшая часть информации в литературных источниках посвящена анализу проявления враждебности в различных ситуациях. Изучению особенностей проявления враждебности и ее психологических составляющих в учебном процессе посвящено чрезвычайно мало исследований.

Проведено исследование особенностей проявления враждебности у мальчиков и девочек подросткового возраста. Сделаны выводы о необходимости учитывать показатели враждебности в работе с подростками. Представлены перспективные пути дальнейшего исследования.

Ключевые слова: враждебность, гнев, агрессия, медико-психологические теории, личность, подросток, мальчики и девочки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Як стверджує К. Хорні, невротичне прагнення до влади та престижу захищає людину від тривоги та являється каналом для виходу витісненої ворожості. [16, с. 130]. На її думку базальна ворожість до людей, яка часто проявляється у вигляді презирства та заздрощів, може ховатися за зусилля бути уважним або жертвувати собою [17, с. 151]. Згідно з іншою концепцією ворожості В. Грейса, К. Томаса (1981), Т. Сміта (1998), гнів і ворожість можуть відігравати суттєву роль в етіології різних важких соматичних захворювань (цит. за [9, с. 26-27]). Все це вказує на виникнення відносно нового напряму досліджень проблеми ворожості в світовій психології.

Як показує аналіз публікацій, у вітчизняній психології проблема ворожості майже не досліджувалась і сприймається як щось несподіване. Новизна цієї тематики зумовлює ряд питань теоретичного і прикладного порядку, виникає проблема чіткого визначення самого терміна «ворожість».

Найбільш часто вживаються синоніми ворожості – агресивність, недружелюбність, ворожнеча, неприязність, ненавистність, агресія, антипатія, неприхильність, натягнуті відносини, ненависництво, злосичливість, злостивість та ін. Справа в тому, що слова «ворожість», «неприязнь», «антипатія» відносяться швидше до буденної мови, ніж до наукової термінології. Втім, як і для багатьох психологічних понять, одне іншого не виключає. Проте запозичення наукового поняття з буденної мови повинне накладати певні обмеження як на об'єм цього поняття, так і на характер його вживання.

У світовій психологічній (а також медичній) літературі термін «ворожість» до теперішнього часу не отримав фіксованого визначення і трактується різними авторами по-різному [3; 5; 6]. Проаналізувавши роботи, в яких так або інакше, фігурує термін «ворожість», починаючи із 30-х років минулого століття і до теперішнього моменту, легко переконатися, що він чи не в більшості випадків виступає як синонім понять «агресія», «агресивність», «гнів». І першим, хто спробував внести ясність до визначень гніву, ворожості і агресії, був А. Бас (1961) [6, с.337-338].

А. Прихожан та Н. Толстих вважають, що в підлітковий період відбувається розширення життєвого простору дитини як у географічному сенсі (цікавість до пригод та інше), так і в сенсі розширення соціального оточення, велика кількість груп, куди включається підліток, появи у нього цікавості до літератури, політики, спорту тощо. У школярів виникають різні девіації, в тому числі емоційні та поведінкові. [11, с. 41-50]

У більшості людей бувають випадки ворожого ставлення до іншої особи, що можна розглядати як умовну норму. Занадто великі або часті прояви ворожості до оточуючих розглядають як патологічні, і тоді мова йде про необхідність застосування корекційно-профілактичних заходів. Особливо це важливо для хлопців і дівчат підліткового віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Як уже відзначалось, існують різні підходи щодо трактування поняття «ворожість». Так, у «Психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів» (2009) під *ворожістю* розуміють спробу дотримуватися непридатного конструктора при зіткненні із суперечним йому фактом [3, с. 60]. Автори Шапар В. та ін. вводять вдале, на наш погляд, поняття *ворожої людини*, яка намагається змусити інших поводитися так, щоб їхня поведінка відповідала її нереалістичним очікуванням.

За Є. Ільїним, почуття ворожості – це неприязне відношення до того, з ким людина знаходиться в конфлікті [6, с. 337]. А. Бас, вслід за Є. Роговим, розглядає ворожість як реакцію, що розвиває негативні почуття та негативні оцінки людей і подій [12, с. 168].

У той же час Є. Ільїн посилається на А. Баса, який розуміє ворожість як вузький за спрямованістю стан, що завжди має певний об'єкт [6 с. 337]. К. Ізард визначає ворожість як комплексну афективно – когнітивну рису, або орієнтацію особистості, що відповідає поняттю емоційної установки [5, с. 244]. Почуття ворожості виникає з негативного досвіду спілкування і взаємодії з якою-небудь людиною в ситуації конфлікту; легше виникає в образливих і мстивих людей .

Почуття ворожості проявляється в «агресивному настрої», «агресивному стані» (за М. Левітовим), тобто в емоціях злості (гніву), відрази та презирства з типовими для них переживаннями та експресією, і, як наслідок, можлива агресивна поведінка.

Розрізняють типи ворожості з погляду її об'єкта. І в першу чергу виділяють *персональну* (ворожість спрямована на конкретну особу) та *імперсональну* ворожість (безособова ворожість), *базальну* ворожість (почуття гніву в дитини до батьків, які нехтують нею чи погано відносяться) та *атуїстичну* (антагонізм, який підтримує сам себе тим, що блокує подальше спілкування з протилежною стороною) [3, с. 60]. За В. М'ясищевим, також слід розрізняти поняття «*вороже відношення*» і «*ворожа установка*». Ворожість може усвідомлюватися більшою чи меншою мірою, причому робиться припущення про існування примітивної, нерозчленованої і неоформленої в знаковій формі *несвідомої ворожості*.

Також вороже відношення може бути неадекватно узагальненим, аж до такого ступеня, що людина сприймає будь-які об'єкти або дії ззовні як негативні, неприємні, небажані і тому подібне У таких випадках сенс говорити про *ворожу картину світу*, яка при певних обставинах може набувати характеру патології. На це вказували О. Бодальов, Дж. Боулбі, О. Леонт'єв, В. М'ясищев та ін.

У свою чергу, Д. Стотт виділяє «*ворожість до дітей*» й «*ворожість до дорослих*» та ін. (див. методичку «Карта спостережень» Д. Стотта). І ще: «*ворожа особа*» прагне мати абсолютну владу над іншою людиною (!).

Мотивована ворожість формується у відповідь на яскраве негативне відношення, дію або пряму агресію. Така ворожість у безпосередньому відношенні до певного об'єкта не носить у

здорової людини яскраво виражених рис і у відповідь агресії, і частіше приводить до уникнення контактів. Відчуття такої ворожості, повністю піддається контролю розуму (зусиллям волі) і людина не випробовує її поза безпосереднім контактом з об'єктом своєї неприязні. *Немотивована ворожість* формується незалежно від об'єктивних причин, часто це прояв нав'язливих, маревних думок. У таких випадках ворожість не рідко переходить у ворожнечу і навіть в пряму агресію. Вона не піддається логічному переконанню і не контрольована зусиллями власної волі. У подібних випадках мова йде про прояв хвороби, коли потрібна участь грамотного лікаря-психотерапевта (див. дослідження Л. Балабанової) [1, с. 93-107].

Ворожість (агресія, ненависть) може входити в достатньо велику кількість різних психічних розладів, таких як: 1. Розлади особистості і поведінки. 2. Різні види неврозів, депресій, тривожних розладів. 3. Токсичні ураження головного мозку (наркоманія, алкоголізм, токсикоманія або прийом інших психоактивних речовин). 4. Органічні ураження головного мозку. 5. Ендогенні психічні захворювання. 6. Майже у половини хворих на шизофренію проявляється так звана *характерологічна ворожість*, яка виявляється у вигляді негативізму, дратівливості, вербальної і фізичної агресії.

Ворожість може виникати у «застряваючих осіб» через їх надмірне честолюбство (В. Степанов), через надмірні ревнощі та заздрощі, комплекс Каїна (Е. Фромм), через бажання властолюбства та мстивості (С. Кривцова), у осіб в ситуації гострого лиха (Е. Ліндеманн), у дітей з низьким рівнем духовних цінностей (І. Бех), з досвідом жорстокого відношення в родині (Р. Комер) або за її межами (діти-сироти), у соматично хворих осіб (Т. Сміт) у психопатологічних осіб (Л. Балабанова), у хворих на шизофренію (В. Менделевич) та ін. [1; 2; 4; 7; 8; 10; 14]

Ч. Спілбергер та співавтори пропонують розглядати синдром ВАГ: Ворожість – Агресія – Гнів. На думку дослідників, ворожість виступає особистісною рисою, що являє собою певні нахили, які мотивують агресивну поведінку та сприяють прояву гніву (цит. за [6, с.337]).

У основі такого розділення лежить широко відома в психології, так звана, тріада Тетенса, самостійність трьох основних сторін або елементів душевної діяльності – розуму, відчуття і волі, тобто розрізнення когнітивного, емоційного і поведінкового (вольового) компонентів психіки. В даному випадку ворожість відповідає когнітивному компоненту, гнів – емоційному і агресія –

поведінковому. Проте очевидно, що таке ділення багато в чому умовне і штучне.

Так, афект гніву припускає, що суб'єкт сприймає ситуацію як несправедливу або небезпечну по відношенню до себе. Крім того, як відзначав і сам Бас, гнів має виразну спонукальну силу і приводить до активації агресивних тенденцій або імпульсів. Враховуючи роль когнітивної переробки у виникненні гніву і його зв'язок з мотивацією, говорити з повним правом про виключно емоційну природу цього переживання не можна. Аналогічно, розумовий (когнітивний), плотський (емоційний) і вольовий (поведінковий) аспекти згаданої тріади слід убачати і в агресивній поведінці, так само як і в явищі ворожості.

Проте А. Бас відзначає, що ворожість і агресивна поведінка поєднуються часто, але зовсім не завжди. Люди можуть знаходитися у ворожих відносинах, але ніякої агресії не проявляти хоч би тому, що заздалегідь відомі її негативні наслідки для «агресора». Буває і агресія без ворожості, коли, наприклад, грабують людину, не відчуваючи до неї ніяких ворожих почуттів [6, с. 337].

К. Ізард теж підкреслює, що агресивні вербальні і фізичні дії не входять у ворожість, і це дійсно так. Ворожа (агресивна) поведінка може виникати з відчуття ворожості, мотивуватися ним, але воно цим почуттям не є. К. Ізард навіть вважає, що ворожість є складним мотиваційним станом, але тут, на погляд Є. Ільїна, він припускається помилки. Відчуття ворожості може брати участь в мотивації ворожої поведінки (агресії або, навпаки, ухиленні від контакту) як один із мотиваторів, але підмінити весь мотиваційний процес і мотив воно не в змозі. [5, с. 244]

Сильно виражене почуття ворожості позначається як *ненависть*. Ненавидіти можна не тільки окремих людей, але і людство в цілому, хоча сильне розчарування відноситься тільки до конкретної особи.

Ненависть виявляється також в злостивості, тобто у роздратовано-прискіпливому відношенні до кого-небудь, а також в наклепі, особливо якщо ненависть носить прихований характер. В той же час відчуття ненависті може бути корисне для людини. Проте для моральної оцінки цього відчуття важливо знати, на що або на кого спрямована ненависть. [6, с. 338]

Як відмічає Є. Ільїн, *озлобленість* – це фрустрованість, результат частого придушення образи і злості, форма хронічної неприязні до всіх і всього. Це хронічний стан роздратування, що доходить до жорстокості, озлоблення, ненависті. Озлобленість

формується поступово і часто свої витоки має в дитинстві. Так, «озлобленими дітьми» нерідко є вихованці дитячих будинків. Озлобленими стають діти унаслідок жорстокої поведінки з ними батьків і дорослих. Вони відносяться до оточуючих людей з такою ж байдужістю, черствістю, безсердечністю, а деколи і жорстокістю, з якою відносилися колись до них. У них озлобленість покликана закрити собою нестерпні образи і розчарування [6, с. 338-339].

Ксенофобія. Ненависть, обернена проти певних груп населення, наприклад проти таких меншин, як іноземці або емігранти, позначається як ксенофобія, в якій, як пише П. Куттер (1998), немає і сліду пристрасті, а є тільки неприкрита ненависть і жадання руйнування. У деяких жінок і чоловіків в результаті невдалої любові може виникнути ненависть до всіх осіб протилежної статі [6, с. 338-339].

Цинізм. Специфічним проявом презирства є цинізм, тобто стійке презирливе відношення людини до культури суспільства, до його духовних і етичних цінностей.

Термін «цинізм» зобов'язаний своїм походженням старогрецькій філософській школі кініків (від грецьк. *Kynikoí*), які проводили свої диспути на афінській горі під назвою *Kynosarges*. У латинській мові слово «кінікі» почало звучати як «циніки». Кінікі проповідували презирство до суспільної культури, повну незалежність людини від суспільства, повернення до «природного» стану. Виявляється цинізм як в словах, так і у вчинках: знущанні над етичними принципами, осміянні ідеалів, знехтуванні людською гідністю [6, с. 338-339].

Розглянуті вище почуття, що характеризують відносини між людьми, по суті одновимірні: любов – ненависть, дружба – ворожнеча і так далі. Ця одновимірна полярність відносин між людьми існує в багатьох моделях, наприклад, теорії Т. Лірі. Проте В. Столін (Столін, 1981; Столін, Голосова, 1984) за допомогою факторного аналізу показав, що емоційно-ціннісне відношення людей один до одного тривимірне. Він виділяє три осі: симпатія – антипатія, пошана – неповага, близькість – віддаленість.

Ця модель володіє універсальністю, оскільки застосовна до аналізу сприйняття підлітком як взаємин в сім'ї, так і взаємин в ситуації дружнього спілкування і спілкування сексуальних партнерів. Автори диференціюють негативні відносини людини до людини.

Так, відношення з антипатією, неповагою і емоційним віддаленням характеризує ненависть і презирство до ворога. Відноси-

ни з антипатією, але з близькістю можна зустріти в сім'ях з порушеними взаєминами між кровними родичами. [18, с. 339-340].

Попередньо проведений аналіз наявних у сучасній психології теоретичних положень дослідження проблеми ворожості засвідчує, що все ще відсутнє однозначне розуміння та трактування поняття “ворожість”. Проблемним залишається також питання щодо прояву ворожості у хлопців і дівчат підліткового віку. [3; 5; 6].

Мета статті – розкрити сутність ворожості та дослідити її статевої відмінності в пубертатному періоді.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження проводилось на базі загальноосвітніх шкіл м. Слов'янська Донецької області. Експериментальну вибірку склали підлітки загальною кількістю 60 осіб, з яких 21 дівчина та 39 хлопців. Середній вік досліджуваних становить 13-14 років.

Під час дослідження були використані такі методи, як спостереження, бесіда, психодіагностичні методи дослідження (шкала ворожості Кука – Медлей; опитувальник агресії А. Баса, А. Дарки; карта спостережень Д. Стотта; рисуночна проба «Кінетичний рисунок сім'ї» Р. Бернса, С. Кауфмана в адаптації Р. Беляускайте); ступінь вірогідності визначалася за допомогою t- критерію Ст'юдента.

Так, за шкалою *Кука – Медлей*, були виділені середні показники по шкалах для групи хлопців та групи дівчат.

Таблиця 1

Середні показники ворожості у хлопців і дівчат (%)

Група	Цинізм	Агресія	Ворожість
Х	71	75	81
Д	58	59	52

З таблиці 1 видно, що у дівчат досліджувани параметри адекватного рівня. Максимально виражений у них цинізм (х сер.=58%), далі йде показник ворожості (х сер.=52%); найменше проявляється агресія (х сер.=59%).

В групі хлопців всі результати коливаються в межах високого рівня. Причому показники шкал мають такий розподіл: на першому місці цинізм (х сер.=71%), на другому – агресія (х сер.=75%), на третьому – ворожість (х сер.=81%).

Тобто переважна більшість досліджуваних хлопців нігілістично ставляться до загальноприйнятих моральних правил, відчувають іноді незадоволеність своїм положенням та бажання

відплатити іншим за образу. Також учні чоловічої статі схильні проявляти поведінку чи дію, спрямовану на заподіяння психологічної або фізичної шкоди, збитку або на знищення кого-небудь.

Для досліджуваної групи хлопців дуже характерні негативні почуття і негативні оцінки людей і подій.

Ці переживання у підлітків можуть співпадати з почуттями звичайних людей, але потребують психокорекційної та профілактичної роботи.

Як показала методика *Баса – Дарки*, спостерігається специфіка у прояві окремих форм агресії в кожній групі підлітків.

Підрахування середніх показників показало, що в межах нормального рівня у хлопців виражені непряма агресія (найнижчий показник); а також дратівливість, образа та підозрілість (див. табл. 2).

Таблиця 2

Середні показники агресії у хлопців і дівчат (%)

Група	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Х	79	50	66	79	66	66	88	71	79	70
Д	79	62	74	74	92	66	96	84	83	88

де: 1. Фізична агресія. 2. Непряма агресія. 3. Дратівливість. 4. Негативізм. 5. Образа. 6. Підозрілість. 7. Вербальна агресія. 8. Почуття провини. 9. Індекс ворожості. 10. Індекс агресії.

А ось підвищеними та високими виявились індекс агресивності, почуття провини, фізична агресія, негативізм, індекс ворожості; найвищий показник має вербальна агресія.

У дівчат середнього рівня сягають показники лише двох шкал: непрямой агресії (найменші результати) та підозрілості; останні показники виражені на підвищеному або високому рівні. Показники називаються у черзі зростання: дратівливість, негативізм, фізична агресія, індекс ворожості, почуття провини, індекс агресивності, образа; найвищого рівня сягає показник вербальної агресії.

Застосування *карти спостережень Д. Стотта*, дало можливість визначити особливості дезадаптивної поведінки учнів в школі

Таблиця 3

Середні показники шкільної дезадаптації у хлопців і дівчат (%)

Гр.	НД	Д	З	ТУ	ВУ	ТД	А	Н	ВД	ЕН	НС	С	РВ
Х	67	67	40	67	67	40	33	27	13	40	22	7	7
Д	53	100	87	60	53	40	53	27	27	27	47	0	0

де: НД – недовіра до нових людей, речей, ситуацій; Д – депресія; З – заглиблення у себе; ТУ – тривога у відношенні до вчителів; ВУ – ворожість у відношенні до вчителів; ТД – тривога у відношенні до дітей; А – асоціальність; Н – невгамовність; ВД – ворожість у відношенні до дітей; ЕН – емоційна напруга; НС – невротичні симптоми; С – несприятливі умови середовища; РВ – розумова відсталість.

Як видно з таблиці 3, у хлопців переважає недовіра до нових людей, речей, ситуацій; депресія, тривога у відношенні до вчителів; ворожість до вчителів; у дівчат – депресія; заглиблення у себе; тривога у відношенні до вчителів; недовіра до нових людей, речей, ситуацій; ворожість до вчителів, асоціальність; причому у хлопців переважає ворожість до вчителів, а у дівчат – до дітей.

Також ми використовували методика «Кінетичний рисунок сім'ї», яка дозволила виявити емоційні характеристики школярів в ситуації родинного спілкування.

Таблиця 4

Середні показники за методикою «Кінетичний рисунок сім'ї»
(%)

Група	1	2	3	4	5
Х	69	70	62	51	49
Д	66	69	71	60	52

де: 1. Сприятлива сімейна ситуація. 2. Тривожність. 3. Конфліктність в родині. 4. Почуття неповноцінності в родині. 5. Ворожість в сімейній ситуації.

Як показано в таблиці 4, у хлопців більш сприятлива сімейна ситуація; але бувають негативні стани: тривожність та конфліктність в родині. У дівчат переважають конфліктність в сімейній ситуації, тривожність та почуття неповноцінності в родині. Що стосується ворожості в сімейній ситуації, то у дівчат вона трохи вища, але в межах середнього рівня.

Для наочності здобутих даних стосовно *прояву ворожості у підлітків* були побудовані порівняльні профілі (рис. 1.).

Для визначення вірогідності здобутих даних було підраховано t-критерій Ст'юдента (комп'ютерна обробка).

Порівнювались групи хлопців і дівчат. Дані відбиті в табл. 5.

З рисунка видно, що у хлопців більш виражені такі види відхилень, як загальна ворожість (статистично значимо) та ворожість до вчителів (статистично значимо). В свою чергу, у дівчат в більшій мірі проявляються індекс ворожості (дуже слабка зна-

чуцність), ворожість до дітей (статистично значимо) та ворожість в сімейній ситуації (статистично не значимо).

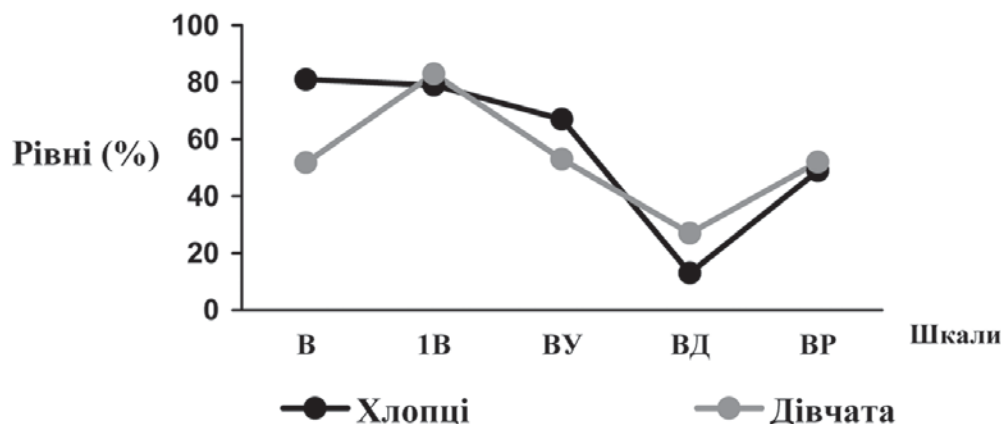

Рис. 1. Порівняльні профілі середніх показників ворожості у хлопців і дівчат підліткового віку

де: 1. В – ворожість. 2. 1В – індекс ворожості. 3. ВУ – ворожість до учителів. 4. ВД – ворожість до дітей. 5. ВР – ворожість в родині.

Таблиця 5

Показники t- критерію Ст'юдента

№	Шкала	t- критерій	Значимість
1	Ворожість	7,94****	$p \leq 0,001$
2	Індекс ворожості	1,85*	$p \leq 0,10$
3	Ворожість до учителів	2,5**	$p \leq 0,05$
4	Ворожість до дітей	3,63****	$p \leq 0,001$
5	Ворожість в родині	0,88	Не значимо

Для дівчат більш характерними є прояви заздрості, ненависті до оточуючих, недовіри й обережності у ставленні до людей, очікування поганого від інших. Також вони схильні до гніву та злості у спілкуванні з однолітками та рідними.

Якщо ворожість до дітей в межах низького рівня, ворожість в родині – на середньому рівні, то інші види ворожості сягають високих рівнів і потребують проведення корекційно-профілактичної роботи [13; 15].

Нами запропоновано соціально-психологічний тренінг для корекції й профілактики ворожості та агресії у підлітків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Аналізуючи сказане вище, можна відзначити, що:

- проблема особливостей прояву ворожості у хлопців і дівчат підліткового віку є однією з актуальних на сучасному етапі;

- показники прояву загальної ворожості та ворожості до вчителів переважають у хлопців, а ворожість до дітей – у дівчат підліткового віку, що дає можливість змінити акценти у навчально-виховній роботі в майбутньому;
- вивчення взаємозв'язку ворожості з іншими якостями особистості та характеру підлітків є перспективою нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л.М. Личность преступника с психическими аномалиями // Судебная психология (вопросы определения нормы и патологии). – Д.: Сталкер, 1998. – С.93-107.
2. Власть и месть как цели поведения // Учитель и проблемы дисциплины: Тренинг / С.В.Кривцова. – М.: Генезис, 2000. – С. 64-86.
3. Застревающие личности // Психология трудных школьников / В.Г. Степанов. – М.: Академия, 1996. – С.209-210.
4. Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 1999. – 464с.
5. Ильин Е.П. Враждебность // Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2008. – С. 337-340.
6. Комер Р. Жестокое обращение с детьми // Патопсихология поведения. Нарушения и патологии психики. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – С.496-497.
7. Линдемманн Э. Клиника острого горя // Психология эмоций: тексты / Под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С.212-219.
8. Малкина-Пых И.Г. Концепция враждебности // Психосоматика. – М.: Эксмо, 2004. – С. 26-27.
9. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология: Учебное пособие / В.Д. Менделевич. – М.: Медпресс-информ, 2005. – 432 с.
10. Прихожан А.М. Подросток в учебнике и жизни / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – М., 1990. – С.41-50.
11. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / Під кер. В.Б. Шапаря. – Х.: Прапор, 2009. – С.60.
12. Рогов Е.И. Враждебность: Настольная книга практикующего психолога в образовании / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1995. – С. 168.
13. Уколова Ю.С. Доверие как базовая установка личности / Ю.С. Уколова // «Слово»: Вісник Макіївського економіко-гуманітарного інституту: Актуальні проблеми психологічної теорії та практики. – Макіївка: МЕГІ, 2009. – С. 373-376.

14. Фромм Э. Различные формы насилия // Душа человека. – М.: Республика, 1992. – С. 22-23
15. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция / И.А. Фурманов. – СПб.: Речь, 2007. – 480 с.
16. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. – М.: Прогресс, 1993. – С. 130
17. Хорни К. Отношения полов // Психология господства и подчинения: хрестоматия. – Минск: Харвест, 1998. – С. 151

Spisok vikoristаниh dzherel

1. Balabanova L.M. Lichnost' prestupnika s psihicheskimi anomalijami // Sudebnaja patopsihologija (voprosy opredelenija normy i patologii). – D.: Stalker, 1998. – S.93-107.
2. Vlast' i mest' kak celi povedenija // Uchitel' i problemy discipliny: Trening / S.V. Krivcova. – M.: Genezis, 2000. – S.64-86.
3. Zastrevajushhie lichnosti // Psihologija trudnyh shkol'nikov / V.G. Stepanov. – M.: Akademija, 1996. – S.209-210.
4. Izard K. Je. Psihologija jemocij. – SPb.: Piter, 1999. – 464 s.
5. Il'in E.P. Vrazhdebnost' // Jemocii i chuvstva. – SPb.: Piter, 2008. – S. 337-340.
6. Komer R. Zhestokoe obrashhenie s det'mi // Patopsihologija povedenija. Narushenija i patologii psihiki. – SPb.: Prajmevroznak, 2002. – S.496-497.
7. Lindemann Je. Klinika ostrogo gorja // Psihologija jemocij: teksty / Pod red. V.K. Viljunasa, Ju.B. Gippenrejrejtter. – M.: Izd-vo MGU, 1984. – S.212-219.
8. Malkina-Pyh I.G. Konceptcija vrazhdebnosti / I.G. Malkina-Pyh // Psihosomatika. – M.: Jeksmo, 2004. – S. 26-27.
9. Mendelevich V.D. Klinicheskaja i medicinskaja psihologija: Uchebnoe posobie / V.D. Mendelevich. – M.: Medpress-inform, 2005. – 432 s.
10. Prihozhan A.M. Podrostok v uchebnike i zhizni / A.M. Prihozhan, N.N. Tolstyh. – M., 1990. – S.41-50.
11. Psihologichnij tлумachnij slovník najsuchasnishih terminiv / Pid ker. V.B. Shaparja. – H.: Prapor, 2009. – S.60.
12. Rogov E.I. Vrazhdebnost: Nastol'naja kniga praktikujushhego psihologa v obrazovanii / E.I. Rogov. – M.: VLADOS, 1995. – S. 168.
13. Ukolova Ju.S. Doverie kak bazovaja ustanovka lichnosti / Ju.S. Ukolova // «Slovo»: Visnik Makiivs'kogo ekonomiko-gumanitarnogo institutu: Aktual'ni problemi psihologichnoї teorії ta praktiki. – Makiivka: MEGI, 2009. – S. 373-376.

14. Fromm Je. Razlichnye formy nasilija // Dusha cheloveka. – М.: Respublika, 1992. – S. 22-23.
15. Furmanov I.A. Agressija i nasilie: diagnostika, profilaktika i korrekcija/ I.A. Furmanov. – SPb.: Rech', 2007. – 480s.
16. Horni K. Nevroticheseskaja lichnost' nashego vremeni. – М.: Progress, 1993. – S. 130
17. Horni K. Otnoshenija polov // Psihologija gospodstva i podchinenija: hrestomatija. – Minsk: Harvest, 1998. – S. 151.

O.V.Yehorova. The peculiarities of hostility display at boys and girls teenage. The basic approaches and definitions of hostility, existing in modern science are examined in the article. The analysis of conceptions and directions of medical and psychological researches of this phenomenon is conducted.

It is considered that most information in literature is devoted to the analysis of hostility display in various situations. Few researches are devoted to the study of problem of hostility and its psychological components in education process.

The peculiarities of hostility display at boys and girls teenage are considered. The conclusions about necessity to account the indexes of hostility in the work with teenagers are made. Social and psychological training for a correction and prophylaxis of hostility and aggression is formed. The perspective ways of subsequent research are presented.

Key words: hostility, anger, aggression, medical and psychological theories, personality, teenager, boys and girls.

Отримано: 11.09.2013 р.

УДК 316.614.5

І.М.Жмайло

Міжособистісні взаємини як соціально-психологічна проблема

І.М.Жмайло. Міжособистісні взаємини як соціально-психологічна проблема. Міжособистісні взаємини – необхідна умова життєдіяльності та повноцінного формування особистості. Вони означають взаємні зв'язки та впливи людей у процесі сумісної діяльності, яка характеризується єдністю і взаємообумовленістю процесів пізнання та спілкування людей, що беруть участь у цій діяльності. Міжособистісні взаємини виникають і складаються на основі певних почуттів, які народжуються у людей по відношенню один до одного. Спілкування розуміють як про-